

alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

CSIKI LÁSZLÓ
PARTI NAGY LAJOS
PETRI GYÖRGY
SZEPESI ATILA
VERSEI

KÖRÖSI ZOLTÁN
SÁNDOR IVÁN
TAR SÁNDOR
PRÓZÁJA

ÖRKÉNY ISTVÁN
MŰHELYÉBEN
BALASSA PÉTER
MÁRTON LÁSZLÓ
SIMON ZOLTÁN
TARDOS TIBOR
ÍRÁSAI

TANDORI DEZSŐ
ESSZÉJE

VAJDA MIHÁLY
FILOZÓFIAI
(LÁB)JEGYZETEK

NEGYVENHATODIK ÉVFOLYAM

1995/6

alföld

NEGYVENHATODIK ÉVFOLYAM — 1995. JÚNIUS

- 3 PETRI GYÖRGY verse: Egyszerű dalszerű
4 TAR SÁNDOR: El, valahová (elbeszélés)
14 PARTI NAGY LAJOS versei: Napszállat (nyugat), Őszi Hedwigek
16 SÁNDOR IVÁN: Feljutás (regényrészlet)
30 CSIKI LÁSZLÓ versei: Idegen monológok
33 NÉMETHI RUDOLF versei: Pislá, Herbárium, Erotika
35 KŐRÖSI ZOLTÁN: Szakadát úr felkel (novella)
42 SZEPESI ATTILA versei: A mese vége, Álomfejtés

műhely

- 44 ÖRKÉNY ISTVÁN kiadatlan versei: Monoton, 105. barak
46 A szolidáris pesszimizmus írója (BALASSA PÉTER és MÁRTON LÁSZLÓ
beszélgetése Örkény Istvánról)
50 TARDOS TIBOR: Örkény voltam
54 SIMON ZOLTÁN: Egy korai Örkény novella

fórum

- 59 TANDORI DEZSŐ: A Ludgate-ügy (vagyis: a „Töredék Hamletnek”;
és tovább)

szemle

- 77 H. NAGY PÉTER: Atmoszféra (Garaczi László: Bálnák tánca)
79 VÖRÖS ISTVÁN: Pénzdarab a levegőben (Kőrösi Zoltán: Felrombolás;
A testtől való szabadulás útja)
84 VAJDA MIHÁLY: Filozófiai (láb)jegyzetek („Csak téblábolok itten” —
Beszélgetések Petri Györggyel)

visszhang

- 95 SOMLYÓ GYÖRGY: Nem-válasz egy minden gyanún fölül jószándékú kritikára

képek

KÁROLYI ANDRÁS grafikái

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

BAKA ISTVÁN, BRASNYÓ ISTVÁN, TŐZSÉR ÁRPÁD versei
FÁBIÁN LÁSZLÓ, KUN ÁRPÁD, VISKY ANDRÁS prózája
KULCSÁR SZABÓ ERNŐvel beszélget SZIRÁK PÉTER
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: „A nyelv mint alkotótárs”
KÁLMÁN C. GYÖRGY, OLÁH SZABOLCS kritikája

*Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata,
Hajdú-Bihar Megye Önkormányzata,
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával*

 alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ACZÉL GÉZA főszerkesztő
KERESZTURY TIBOR
MÉSZÁROS SÁNDOR szerkesztők
SZIRÁK PÉTER munkatárs

„Csak téblábolok itten”¹

„A valóságban az előszavak² könnyen a semmibe tévednek, mert még nem a költészet szavát hallják. Holott csakis ez utóbbi a lényeges. Ha viszont egyszer mégiscsak hallókká lettünk, akkor a terjengős 'bevezetések' könnyen akadállyá lehetnek. Ha viszont egyszer mégiscsak hallókká lettünk — addig persze még hosszú az út.”³

A kérdés csak az, mit jelent hallóvá lenni, mit jelent meghallani a költészetet, valakinek a költészetét⁴. Jószerével csak azt lehet megmondani, mit nem jelent⁵, idézett előzetes megjegyzéseiben Heidegger is nagyjából ezt teszi, de én most nem szeretném ezt az utat járni. Szeretnék valamit előbányászni Petriből, azt a valamit, amitől Petri annyira fontos *nekem* (mondom: nekem, hangsúlyozandó még egyszer, hogy nem vagyok heideggeriánus, vagyis hogy posztmodern-heideggeriánus vagyok). Petri valamilyen formában már igen korán tudatosítja magában ezt a valamit, amikor — mint mondja — Hölderlint és Beckettet akarja összeegyeztetni.⁶ Ezzel a törekvésével a Petri György nevezetű ifjú „budapesti polgár” szinte már búcsút is vesz a világnézettől⁷, melynek jelenlététől talán csak a költészetben lehet elvonatkoztatni. Mert mit jelent világnézettel, világképpel⁸ bírni? Úgy fogni fel a világot, mint ami a bennünk levő, a világról kialakított képnek megfelel (azonos azzal) vagy legalábbis megfeleltethető annak, *annak megfelelően alakítható*. A marxizmus, melytől Petri 1968-ban, pontosabban 1968 eredményeként a hetvenes évek elején búcsút vett, csupán egyike a modern világnézeteknek. A tőle való búcsú Petrinél nem a marxizmusnak egy másik világnézettel való felváltását jelentette, hanem a búcsút a „világkép korától”. Petri attól lett költő, hogy a marxizmusról való leszakadás nála nem a marxizmus világképének egy másikkal való felváltását, hanem a világképről, *az egységről mint olyanról való lemondást* jelentette. Amivel természetesen nem akarom azt állítani, hogy mi sem egyszerűbb, mint költővé válni: nem kell mást tennünk, mint csupán lemondanunk világnézetünkről. Hiszen *lemondani a világképről, feladni az egységet, ami egyben a reményről és a megváltásról való lemondást is jelenti, nem is olyan egyszerű: mint mondtam, még az is lehet, hogy csak a költészetben lehetséges — amivel egyszersmind radikálisan átalakul „próza” és a költészet nyelvének viszonya. Petri ezen átalakulás költője.*⁹ Hogy a *Sár* nem ideologikus, hogy a *Sár* nem a világképi költészet, azt, gondolom, nem nehéz belátni.¹⁰ (Láb)jegyzetben próbálom megmutatni, hogy már a *Magyarázatok*... sem az, annak ellenére, hogy Petri „akkor még nagy filozófiában, nagy elméletben” gondolkodott.¹¹ Költészete azonban már ott is túlköltötte¹² gondolkodását.¹³ Három dologról azután külön is említést tennék: 1. Petri az interjúkötetben kétszer is úgy fogalmaz, hogy vallási szempontból amuzikás, s ez a tény világképnélküliségének fontos mozzanata¹⁴. 2. Kénytelen volt lemondani a kultúrák átjárhatóságának illúziójáról, mely illúzió ugyancsak mozzanata a „világkép korának”.¹⁵ 3. Petrinek még ún. politikai költészete sem a világkép jegyében fogant. S nem azért, mert Petri másképpen „politikai költő”,

mint a „régí költők”, hanem mert *másképpen költő*. Ahogy nála a szerelmi költészetben a szerelem nem program, hanem probléma¹⁶, úgy politikai költésze is mentes mindenfajta programtól.¹⁷ Itt pontos a megfogalmazás: „... politikai verset akkor írok, ha ez oly módon válik számomra problémává, mint mondjuk a szerelmi életem.”

És mi van, ha feladtuk a világgépet? „Anything goes”?

Hogy vajon bebizonyítottam-e — nem, bizonyítani semmit sem akartam, legfeljebb valamire rámutatni: program nincs (nincs kép, aminek megfelel, meg kell,¹⁸ hogy feleljen a világ), probléma van —, hogy Petri nem „világgépi” költő, azt nem tudom. *Nekem nem az* (Ernő, meg költészet, I. fent). De hogy neki nem goes anything, az tuti. Csakhogy az a bizonyos „nem, erről pedig szó sem lehet” nincsen elvekből, világgépből, semmiből elvezetve. Ránéz. S tudja. S ezt *a ránézést szolgálja a nyelv*. A „költői nyelv” úgy működik, hogy tudatosan kiemelkedik a mindennapok nyelvéből, distanciálja magát attól, szembeállít vele egy másikat. Heidegger azt gondolja, hogy ahhoz, hogy „hallókká” legyünk, ahhoz is az kell, hogy „magunk mögött hagyjuk a megszokottat és az állítólag magától értetődőt, hogy lemondjunk a gyors célokról és az olcsó reményekről. Minthogy azonban éppen a szokványostól válunk el a legnehezebben, minthogy még a nem szokványosat is abba helyezzük bele, mert, anélkül, hogy tudnánk, mindenütt a legszokványosabbat tartjuk készenlétben, mint mindennek a menedékét, itt először a költészet műveire való szokásos viszonyt kell elhagynunk.”¹⁹ Csakhogy az elszakadás a magától értetődőtől, a köznapitól a régi költészet esetében, amely még a „világgép” nyelvét beszéli, ha tetszik, a „szellem” nyelvét, a szellemét, amely túl van a hétköznapok egyértelmű nyelvben rögzített tisztán instrumentális világgépén —, addig Petri már minden ilyenfajta túllépést *hazugnak* érez. És mégis össze kell tartsa valami az egészet²⁰. Valami, ami ugyanakkor nem radikálisan, *nem egészen más*. És ez a valami — a szó közkeletű értelmében — *szükségképp költőietlen*, mert csak a hétköznapok „felülütött” nyelve lehet. Az a bizonyos eredetileg „egyértelmű” nyelv, de *az ironikusba való átfordítása által többértelművé téve*. Hogy megint Heideggert parafrázáljam: a szokásos valóságosat kutatjuk, csakhogy most már *nem* a neki megfelelő valóságos szerint: Beckettet rávetítjük Hölderlinre. Vagy másképpen: a történelmietlenné lett planetáris ember nyelvét, ami az érintkezés pusztá eszközeként szolgál, Petri átalakítja költői nyelvvé azáltal, hogy teremt neki egy rezgésteret²¹. Ez az, amit prózában nem lehet (vagy legalábbis ő nem tud) megcsinálni. Merthogy „*A nyelv hatalmasabb használóinál.*”²²

(LÁB)JEGYZETEK

1. Beszélgetések Petri Györggyel, *Pesti Szalon, Budapest, 1994. Ez az interjúkötet azonban csak ürügy. Most még sokkal inkább, mint máskor. Igaz: e (láb)jegyzetekben mindig azon igyekeztem, hogy ne írjak kritikát. Kétségtelen azonban, hogy — jóllehet az esetek túlnyomó többségében nem csak magáról a (láb)jegyzetelés tárgyát képező műről volt szó —, a szóban forgó mű azért — pozitíve vagy negatíve — csak-csak megszólított. A Beszélgetések Petri Györggyel ezt igazából nem tette. Engem maga Petri szólított meg, már annak idején, a Magya-*

rázatok ... -kal, ahogy azóta mindig, újból és újból, legutóbb megint, a Sárral, s most talán ismét olyan elemi erővel, mint annak idején, első kötetével. (Miért, az interjúkötet talán nem „maga Petri”? Nem. Egyrészt mert a kérdések eleve behatárolják mozgásterét. Másrészt mert Petri csak a versben maga a Petri. Lásd alább.) Az interjúkötet tehát csak ürügy, hogy elgondolkozhassam Petrin. Petrin, aki mindig is titok volt a számomra. Hogyan sikerül valakinek kora egyik legnagyobb magyar költőjének lenni, amikor látszatra mindent megtesz azért, hogy a szó közkeletű értelmében költőtlen legyen? (Engedjen meg nekem az olvasó egy sántító analógiát — mint tudjuk, nem sántító nincs. Egy naturalista festményre még ránézni sem szeret-ek, -ünk. Hogy van akkor az, hogy a majdnem fényképi bűségű Vermeer-képek a festészet történetének legkiemelkedőbb alkotásai a számomra, -unk-ra. Vermeernél történt valami. De mi? No, pontosan erre a kérdésre nem fogok tudni meggyőző választ adni Petri esetében sem — akárhogy erőlködjek is majd a következőkben.) S hogy most feltett szándékom ellenére — mégbozzá mindjárt a legelején — feltettem ezeket a kérdéseket, muszáj tudomásul vennem, hogy tulajdonképpen nem csekélyebb dologra szeretnék vállalkozni, mint hogy megfejsem Petri költészetének titkát. Ezt azonban mégcsak meg sem kíséreltem. Hogy miért? Nem azért, mert 1 ehhez nem ismerem kellően magát Petrit sem, nembogy 2 a „Petri-irodalmat”, 3 hogy jövök én ahhoz, hogy költőről írjak kritikát (tényleg, hogy jövök hozzá?), hanem mert 4 szerintem megfejthetetlen. Ugyanis titok. A megfejtett titok pedig már nem titok. Petri viszont nagy költő, tehát kell legyen neki titka.

2. Ez ugyan nem előszó, hanem (láb)jegyzet, de Heidegger szavai nagyon is ráillenek. Én is mindig kerülgetem a forrókását, mintha előszót írnék.

3. *Vorbetrachtungen*. In: Hölderlins Hymne „Andenken”, Martin Heidegger, GA 52. köt. 1. o.

4. Már ott kezdődik a nehézség, hogy melyik az az igazán költői szó, amelyet egyáltalában érdemes meghallanunk. Mint néhány éve majd minden írásom tanúsítja, Martin Heidegger gondolkodása igen nagy hatást gyakorolt rám. Ebből azonban távolról sem következik, hogy mindennel egyetértek, amit állít. Márcsak azért sem, mert némelykor látszólag nagyon is batározott állításai az esetek túlnyomó többségében „csupán” kérdések: rákérdéznek a hagyományra. Ami konkrétan a költészethez való viszonyát illeti, bizonyára nem értek egyet azzal, hogy „a költő ma” fogalma szinte azonos lenne Hölderlinnel; pontosabban, ahogy a lényegi költészetet azonosítja Hölderlin költészetével. [1953-ban -tól (?) Trakl is költő lett]. S mégis szinte lehetetlen nem rábólintani, amikor a következőket mondja: „Mint minden olyan tévésnek, melyhez emberi képességek járulnak hozzá, a költészethez is megvannak persze a maga al- és rossz fajai (Abarten, ami éppen séggel korcsot is jelenthet és Unarten). Nem szabad ezeket szidalmaznunk és minden további nélkül feleslegesnek tekinteniünk. Nagyon is megeshet, hogy egy 'költőtálatkozó' háromszáz részben jó, részben kevésbé jelentékeny író jön össze, és nincsen közöttük egyetlen költő sem.” (u.o. 7. o.) Az ilyesmi bizony megesik. Még ha a szöveg folytatását túlzásnak érzem is: „Ezen nem csodálkoztunk, ha meg-gondoljuk, hogy évszázadok során esetleg csak egy egyetlen költő jön és hogy őt, ha eljő, még a jótéleltűek is ritkán ismerik fel azonnal.” (u.o.) Ez talán tényleg túlzás. S mintha ellent is mondana annak, amit a későbbiekben állít, hogy ugyanis a

lényegi költészet lényegi voltát illetően nincsen szükség bizonyítékokra. (Ez persze kétségtelenül nem azonos azzal az állítással, hogy mi se egyszerűbb, mint felismerni a nagy költőt. Ennek ellenére itt valami zavaros.) „Arcátlanság, ha 'bizonyítékokat' követelünk, amelyeknek előzőleg előzetes 'magyarázatok' segítségével biztosítani kell bennünket arról, hogy itt a szó lényegeset mond. Jóllehet a meg gondoltság és a józanság jelének tűnik, ha mindenek előtt annak bizonyítékát követeljük, hogy itt lényegi költészet beszél. Csakhogy előzetes bizonyítékok követelése Hölderlin szavának költői képességére vonatkozóan a valóságban e szó megalázása, a valóságban a magunk énjének mértékadó törvényszékké emelése, mely előtt e szónak igazolnia kell magát.” (u.o. 9. o.) Ha ez így van, s minden bizonnyal így van, akkor szerintem ilyen bizonyítékok követelése Petrit illetően is arcátlanság. Ő is lényegi költő. Vagy erre talán azt mondaná Heidegger, hogy most énemet mértékadó törvényszékké emeltem, minthogy ezen állításomat éppenséggel nem kívánom igazolni? Megehet. De akkor hogy van ez? Én — Heideggerrel ellentétben — bevallom: fogalmam sincsen. S pontosan ezért vagyok hajlamos együtt és egyszerre aláírni azt is, amit Heidegger állít (ezt azonban nemcsak Hölderlinre és Traklra vonatkozóan), s azt is, amit Petri idéz Karinthytól: „És ha neked ez nem képez művészetet / kedves Ernő; hát akkor nem művészet — / Nem is az a fontos, hogy művészet-e / Vagy sem; nem az fontos. / ... az a fontos, hogy figyeljenek / Az emberek és jól érezzék magukat.” (Az a furcsa, hogy nagyon szeretett nagyon nemposztmodern Radnóti Sándor barátom Heideggert ki nem állhatja, a Karinthy vers első sorát mégis könyve címének választotta. Hát akkor hogy van ez? Megmondtam: fogalmam sincsen) ehhez viszont még hozzá kell tennem: az nekem nem fontos, hogy az emberek ettől jól érezzék magukat. (Amúgy kívánom nekik a legjobbakat, s főleg jó szórakozást.) Petri, most, hogy újból rápillantottam a Petri-idézte Karinthy versre, látom, maga is hozzátette: „Az idézet vége talán nem a legtalálóbb az én verseimmel kapcsolatban, de hát minden bizonnyal közelítés csupán.” Az idézet vége szerintem ma semmiféle lényegi költészetre nem áll.

5. Legfőképpen nem jelenti a költői mű megérteni-akarását a maga korának tükrében (még mindig inkább lehet megérteni a kort a költői mű tükrében), valamint a költő „üzenetének” aktualizálását.

6. „Én ... konzervatív vagyok, ... minden idegszálammal a 19. századhoz kötődöm. Másrészt meggyőződése, hogy a pillanatnyi helyzet (ami persze nagyon sokáig is tarthat) egyetlen konzekvens ábrázolója Beckett. Amit csinálni akarok: összeegyeztetni Hölderlint és Beckettet.” Nos: Hölderlin, akiben Heidegger — talán nem jogosulatlanul — annak költőjét látja, „ami már van, amire azonban mégsem bukkanunk rá soha és sehol, amíg csak a szokásos valóságosat kutatjuk a neki megfelelő valóságos szerint” (u.o. 5. o.), és Beckett, metafizikai, világmépi létezésünk végső összegyűjtöttségének költője.

7. Nem tudom, hogy a Petri számára releváns „kritikák” (kettőt említ, Fodor Géza könyvét és Forgách András nagy tanulmányát) szólnak-e erről a dologról: egyiküket sem olvastam [ami természetesen túrbeletlen lenne, ha én itt most tanulmányt írnék Petri költészetéről, ezek itt azonban csupán az én (láb)jegyzeteim. Most, hogy elolvastam a Petri-interjúkat, persze kedvet kaptam elolvasni e Petri szívének-eszének — kedves tanulmányokat is]. Petri maga mintha már meglehetősen korán észrevette volna. Mintha már a nyolcvanas évek elején is tudná, hogy régen szakított mindenfajta világnézettel. Mert hogy az 1971-es, gondolom

közvetlenül az első kötetre reagáló, Alföldy Jenőnek adott interjúból ebből még semmit sem lát, az nem jelent semmit. Akkor — ami teoretikus tudatát illeti — még valami lukácsianus-féle volt. Ott még ilyeneket mond: „A művészi alakítás nem lehet más, mint a társadalmi élet politikai és filozófiai elveken alapuló szemléletének és elemző kritikájának egy módja.” „Lehet, hogy az én verseim nagyon ideologikusak. Tényleg magyarázatok” „...Ha sikerül néhány embernek segítenem az élete értelmezésében ...”, meg hasonlók. A nyolcvanas évek elején mindezt már másképpen látja, ha expressis verbis nem is állítja, hogy nincsen világgépe. Mégis, mintha a Magyarázatok...-at illetően később sem ez lenne a meggyőződése. A Körülrít zuhanást tekintti ugyanis annak a poetikai fordulathoz, amely mögött egy filozófiai fordulat áll. „...ez a könyv valóban poetikai fordulat, aminek egy filozófiai fordulat az alapja, nevezetesen, hogy 1971 és 1974 között szinte nem lehetett marxistának lenni. Amikor én a Magyarázatok...-at írtam, akkor én még nagy filozófiában, nagy elméletben gondolkodtam, azután rájöttem, hogy ilyen nincs. Nincs semmiféle összefoglaló elmélet, vannak a szaktudományok, a módszertani problémák, ezekkel lehet foglalkozni. Ez költőileg nyilvánvalóan azt jelentette, hogy feladtam a magyarázat adására való igényemet, így bizonyos értelemben maradt az élet pillanatainak a rögzítése, és nem tartottam igényt arra, hogy belehelyezzem valami nagy keretbe, világgépbe.” Én viszont nem látom a nagy filozófiát a Magyarázatok...-ban sem.

8. Megint Martin Heidegger: „Ha az újkorról elmélkedünk, akkor az újkori világgépre kérdezzük rá. Ezt azzal jellemezzük, hogy leválasztjuk a középkori és az antik világgépről. De vajon miért kérdezzük egy történelmi korszak értelmezésénél a világgépre? Vajon a történelem minden korszakának megvan a maga világgépe, méghozzá azon a módon, hogy mindegyik a maga világgépére törekszik? Vagy pedig a világgépre kérdezni már eleve az elképzelés újkori módja és csupán csak az?

Mi az, hogy világgép? Nyilvánvalóan valamilyen kép a világról. De mit jelent itt világ? Mit értünk itt képen? A világ itt az egészében vett létezőt nevezi meg. A név nem korlátozódik a kozmoszra, a természetre. A világhoz tartozik a történelem is. De még maga a természet és a történelem, valamint kettejüknek a maguk egymás alá futó és egymást túllépő kölcsönös egymásrahatása, még ez sem meríti ki a világot. A megnevezésbe beleértjük a világalapot is, akárhogyan értelmezzük is annak viszonyát a világhoz. A kép szónál az ember először valaminek a képmására gondol. Ennek megfelelően a világgép mintegy az egészében vett létezőt ábrázoló festmény lenne. De a világgép ennél többet mond. Magára a világra vonatkozik, az egészében vett létezőre, ahogyan az számunkra mértékadó és kötelező erejű. A kép itt nem utáncolatot jelent, hanem valami olyasmit, ami abból a beszédfordulathoz hallatszik ki: wir sind über etwas im Bilde (szó szerint: valamit illetően benne vagyunk a képben = valamivel tisztában vagyunk, egy picit talán azzal a többlettel, hogy tisztában-létünk egyúttal a „legkorszerűbb” tudás is. — V. M.) Ami azt akarja mondani: maga a dolog úgy áll, ahogyan az számunkra van, ahogyan előtünk áll. Sich über etwas ins Bild setzten (valamivel tisztába jönni) azt jelenti: a létezőt magát úgy állítani magunk elé, ahogyan van és mint így elének állítottat állandóan magunk előtt tartani. A kép lényegének meghatározásából hiányzik még azonban egy döntő mozzanat. 'Valamivel tisztában vagyunk', ez nemcsak azt jelenti, hogy a létező egyáltalában elének állított, hanem azt is, hogy az mindabban, ami hozzá

tartozik és ami együtt áll benne, mindebben mint rendszer áll előttünk. 'Tisztában lenni', ebbe belejátszik: tájékozottnak lenni, felszereltnek lenni és e tudásnak megfelelően berendezkedni. Ahol a világ képpé lesz, ott az egészében vett létező úgy van jelen, mint amire az ember berendezkedett, amit az ember ezért megfelelően maga elé akar hozni, maga előtt akar birtokolni és ezzel egy döntő értelemben maga elé akar állítani. Világkép, lényegileg értve, ezért nem a világról alkotott képet, hanem a világot jelenti, ha azt képként fogjuk fel. Most úgy vesszük az egészében vett létezőt, hogy az csakis akkor létező, ha az elképzelő-előállító ember állítja fel. Ahol világképről van szó, ott lényegi döntés születik az egészében vett létezőt illetően. A létező létét a létező elképzeltségében keressük és találjuk meg." (M. Heidegger, „Die Zeit des Weltbildes”, in: Wegmarken, 1950. 81.-83.o.).

9. Egy helyen Petri a következőket mondja: „...ez volt talán a legnagyobb periódusom, a marxizmus helyett nem maradt semmi, s úgy éreztem, hogy én, akinek nagyon fontos, hogy úgymond világképem legyen, reménytelenül téblábolok egy vákuumbelyezetben.” Szóval ő sem felszabadulásként élte át a világnézettől való megszabadulást. Az a gyanúm, hogy a modern ember szinte életképtelenné válik, ha feladja világképét. Legtöbbünknek nincsen is bátorsága a reménytelen tébláboláshoz, ezért vagy makacsul ragaszkodunk a világnézethez, amelybe beleszülettünk, belenőtünk — „hűség az eszméhez”, valamennyi rémes következményével együtt — vagy neofita ügybuzgalommal szegődünk valamely új eszme, új világnézet, új világkép hívéül, ami többnyire éppoly kevésbé épületes látvány. Petri több ízben is elmondja a beszélgetésekben, hogy ő t.k. csak versben tudja kifejezni magát, hogy nehezebb esik prózát írni. Arra gyanakszom, ez azért van, mert „prózában” nehezebb, lehet, hogy lehetetlen?, megszabadulni a világnézettől: radikálisan más fajta nyelvi eszközökre lenne szükség, olyanokra, amelyek a prózát végezetülis költészetté teszik. Lehet-e távolságot tartani prózában? (Ide kéne most egy lábjegyzet: Pongrácz Tiborral „beszélgettünk” egyszer a Határ hasábjain a filozófia szerintünk ma egyedül lehetséges formájáról, az esszéről. Azok a gondolatok valahogy idekíváncoznának. L. Pongrácz Tibor, „Morbus recidivus”, Határ, 1992/6., 94-98. o., Vajda Mihály, „Esszé és experimentum”. Hová való a filozófia?”, Határ, 1992/6., 99-102. o.) Petri bizonyára azért kínlódik a prózával, mert a „prózai” prózában önkéntelenül is egyértelműbben fejezi ki magát. Nyilatkozatai — mi tagadás — itt-ott számomra is az ideologikusság gyanújába keverednek. Mindenek előtt a politikai tartalmú nyilatkozatokra áll ez, de ezt hagyjuk. Azt hiszem, lehetetlen állást foglalni a politikában „világképi elfogultság” nélkül. (Hogy Petrinek ugyanakkor sikerül „ideológiamentes politikai költészet”-et csinálnia, arról majd később; de hadd jegyezzem meg már most: Petrirel egybehangzóan távolról sem vagyok olyan biztos benne, hogy a szó közkeletű értelmében vett politikai költészetről van itt szó.) Hadd állítsak itt párhuzamba két egészen más természetű megnyilatkozást. „Az én verseim általában nagyon személyesnek és biografikusnak hatnak — mondja Parti Nagy Lajosnak —, holott inkább arról van szó, hogy én kitalálok egy személyt, valamiféle regényhőst, és ahelyett beszélek. Egyáltalán nem tartozom az úgynevezett élmény-költők közé, az életemnek nagyon fontos eseményei és korszakai vannak, ilyen az első házasságom, ami tíz évig tartott, amiről gyakorlatilag semmit sem írtam, ahol pedig volt aztán szerelem,

szenvedély, fiatalság, minden. Nem arról van szó, hogy nem lehetett volna írni erről. Egyszerűen nem érett be verssé.” Másutt: „(…/Beszélük, hogy sokszor 'kiadom magam'. / Pedig az egész, amit csinállok, / nem valami jajde személyes. / Ellenkezőleg: a legszemélytelenebb, / legmindközösebb, / mint az emésztés, / mint az endokrin funkciók. / Csak úgy látszik, ezt olyan zsenáns / tudomásul venni. Bár tudnám: miért?)”. (Göröngy) Látszólag ugyanaz. De csak látszólag: az interjúban elkezd magyarázni, hogy verseinek személyessége csupán látszat, hisz lám, az olvasó még az első házasságáról sem tud meg semmit a költészetéből, pedig ott aztán volt szerelem, szenvedély fiatalság, minden. Petrinek, mint mindannyiunknak, van egy sztenderd, Heidegger azt mondaná „geläufig” (közismert, közkeletű, szokásos), képe arról, mi is az, hogy személyes, s ő igyekszik „bebizonyítani”, hogy bizony az ő költészete az nem olyan. (Érzésem szerint még akár bizonyítani is lehetne, hogy igenis olyan, legalábbis mindenképpen vitatni lehetne az állítás helyességét). A versben valami egészen más történik: azzal, hogy csinálásának állítólagos jajde-személyességét a legmindközösebbként leplezi le — itt borzasztóan fontos, hogy a „cáfolandó” állítás a hétköznapiak lepusztult nyelvén, a „cáfolat” ezzel szemben egy Petri által kitalált bizarr, de mégis egy egészen hétköznapi szóból gyúrt szóforma segítségével fogalmazódott meg — vitathatatlanra tesz valamit, valami annál fontosabbat, semmint hogy Petri György, író foglalkozású budapesti lakos, vajon személyes, biografikus verseket ír-e vagy sem (hisz ez tökédesemindegy), azt ugyanis, hogy neki van egy gyanúja: az, amit az emberek általában jajde személyesnek hisznek, az csak attól tűnik személyesnek, hogy tiltva van beszélni róla, mert máskülönben az a legmindközösebb (mint az emésztés, mint az endokrin funkciók, melyekről csak a hagyományos költőnek nem szabad beszélnie: l. József Attila Ódájának ildomtalanúsága.) Mondja is: ezt olyan zsenáns tudomásul venni. S azzal, hogy ehhez még hozzáteszi: Bár tudnám, miért?, teljesen kilép a „rendszerből”.

10. Előzőleg még öt sor a Valahol megvanból: „csak ami elemzetlenül is valami / — egy jó mondat, egy hibátlan kavics —, / az számít. Persze, mi az, hogy 'jó'; persze, / mi az, hogy 'hibátlan'? Felvethető, hogyne. Csak éppenséggel nem vetem fel.” (A sêta) S egy-két hely a Sárból: „Az emberélet útjának / kétharmadán — minimum — túl / mind nehezebben tulajdonítok túl nagy / jelentőséget annak, hogy úgy vannak-e / a dolgok, ahogyan lenniök kellene.” (Őszi nagytakarítás) „(…A dolgok történnek velünk, / az események, na ja, az események / ők meg: megessenek.)” (Valószínűleg kora reggel) „szeretnék zsugorodni mostanában. / Jobb, ha az ember aktívan csinálja, / ami amúgyis történik vele.” (Elégia és értekezés) Nem szaporítom a példák számát. Minek? Nem lehet sorokat, de egész verseket sem a költő világképnélkülisége bizonyítékaként felhozni. Aki forgatja-olvassa a Sarat, az világosan látni fogja, hogy itt igenis lényegi döntés született. Petri lemondott arról hogy az egészében vett létezőt valami egységes képben lássa, melyet az elképzeltelőállító ember állított fel vagy felállítat: ... történnek, megessik ...

11. Másutt azonban ő is megengedi azt, hogy „kiderült, hogy annyiban valóban lírikus alkat vagyok, hogy nem tudok nagy kompozícióban gondolkodni”. Hogy azután „nagy kompozíció” hogyan függ össze „nagy elmélettel”, „nagy filozófiával”, az egy másik kérdés.

12. „Mert az igazi költő szava minden alkalommal túlkölt a költő saját vélekedésén és elképzelésén.” M. Heidegger. *Vorbetrachtungen*. In: Hölderlins Hymne „Andenken” id. b. 6-7. o.

13. *Hogy a „Belső beszéd” ennek bizonyítéka volna — nem állíthatom. Mert hogy talán a költő csupán arra gondolt... Persze mit bánom én, hogy mire gondolt. (Ő sem bánja, ezért engedi meg nekem, hogy úgy értsem, ahogy akarom. „... egy vers annyiféleképpen olvasható, ahány olvasója van. Teljesen toleráns vagyok.”) Nem tudom, mire gondolt. De elmondom, hogy értem a verset én. Hogy a ketten, akik mennek az utcán, az egy, az nem nagyon lehet kétséges, ha egyszer a vers belső beszéd. Egyikőjük a nővel — „lány képlékeny tekintete / könnyen körülvesz keblet, combot, / elvész szoknyarácban és mellfodorban.” —, másíku, tán mert majd gutaiütést kap a poros hőségben, és sört csak képzel, belső zürzavarával van elfoglalva, de aztán az ilyesfajta gondolatokra „hely és idő alkalmatlan”, így ő is „Beletörődik, visszatér / az élet szokottabb képeihez”, s mondja: „...Nézd, milyen komikus, / ha egy erényes angolkosztüm kamgarnján így kirajzolódik / a csontos háton a melltartó pántja.” stb. Szóval az egy, akik ketten vannak, végül most már egy konkrét nő szemléletében ismét egy egyetlenné egyesül. Játék. Játékos művészet. Ami ellen Petrinek 1971-ben semmi kifogása sincsen, „amíg nem akar komoly dolog lenni.” Itt azonban a játék, tetszik ez az akkor Petrinek vagy sem, nagyonis komoly dolog lett. Mert az, ami az élet szokottabb képeivel szembeállítatik, az nem valamifajta mára már üressé lett fennkölttség (amire egy amolyan közönségesen játékos költőnél számíthatnánk), hanem... „Feladtam / az egység utáni sóvár vágyamat: / milyen gyalázat érhet még?” Ez itt rendkívül fontos. (Kinek? Nekem. Hiszen ezzel próbálok meg bizonyítani valamit!) Amikor az Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből azt mondja, hogy „Amiben hittem / többé nem hiszek. / De hogy hittem volt, / arra / naponta emlékeztetem magam.”, azt még lehet egyszerűen a marxizmus feladásaként érteni, különösen a vers címére való tekintettel. De az egység utáni sóvár vágy feladása az valami más. S csak ez áll szemben az élet szokottabb képeivel, ami egyben azt is jelenti, hogy hely és idő alkalmatlan immár arra, hogy ne az élet szokottabb képeiből csináljunk költészetet. — Utalni szeretnék a Zátonyra is: „Ez nem ideje semminek”.*

14. *Hadd jegyezzem meg itt: A tradicionális vallásosság, különösen újkori formája, a már különben szekuláris világgéppel rendelkező ember vallásossága része a „világképi gondolkodásnak”. A hagyományosan vallásos modern embernél éppen a vallás kerekíti le megnyugtatóan a világgépet. Az a vallásosság ezzel szemben, amelynek Istenével beszélgetni, sőt pörölni lehet, az vagy megelőzi a „világkép korát” vagy már kilábal belőle. [Ady: „Akaratomból is kihullasz, / én akart, vágyott Istenem, / Már magamat sem ismerem / S Hozzád beszélni rontás fullaszt.” (Istenhez banyatló árnyék) József Attila: „Láttam, Uram, a hegyeidet / s olyan kicsike vagyok én. / Szeretnék nagy lenni, hozzád hasonló, / hogy küszöbödre ülhessek, Uram. / Odatenném a szívemet, / de apró szívem hogy tetszene néked?” (Isten)]Ezt csupán azért tartottam szükségesnek megjegyezni, nehogy még valaki azt higgye: nekem a vallás is „csak” „világkép”.*

Mit is mond Petri pontosan? „...bár nem vagyok hívő, nem szeretem az ateista szót. Max Weberet kell idéznem, aki azt mondta, 'vallásilag amuzikális vagyok'” —

mondja Kartal Zsuzsának 1990-ben. 1992 decemberében fiának, Petri Lukács Ádámnak megismélti ezt: „Azt mondhatom, amit Max Weber: vallásilag unmu-zikális vagyok.” Ebhez azt teszi még hozzá: „Apró gyerekként tettem egy kísérletet. Tudtam, hogy az Isten nevét szádra biába ne vedd a legfontosabb parancsolat, tehát Isten megsértése balálos bűn, én meg a Mária téren beültem egy bokorba, és azt mondtam, hogy az Isten bülye. És nem történt semmi. Eléggé cidriztem pedig, gondoltam hátba belém csap a ménkü.” Őszinte legyenek? Nem valami izgalmas válasz egy különben nagyon jó kérdésre, méghozzá egy TV interjú első kérdésére. A kérdés helyéből aligha hibás arra következtetni, hogy Petri Lukács Ádámnak a kérdés, amely így hangzik: „Sok Istennek szóló, Istenről szóló versed van. Milyen vi-szonyban vagytok?” — fontos. Furcsa, hogy erre Petri ezt a „tudományos ateizmus ízű” választ adja, holott a Kartal Zsuzsa-interjújában az idézettek után még a következőket is mondja: „A tudományos ateizmust mindig nevetségesnek tartottam. Ateistának lenni nem szellemi teljesítmény.” Miért üti el hát Petri Lukács Ádám kérdését ilyen meglehetősen banális módon? Nyilvánvaló, hogy nem tud válaszolni a kérdésre. (Igaz, Petri Lukács Ádámnak sincsen bátorsága ez után a válasz után újból rákérdezni a dologra, mondjuk így: „Mi keres hát Isten a verseidben?” Ehelyett maga is belemegy a „tudományos ateizmus” utcájába, s azt kérdezi: „Te mi-nistráltál is, ugye?”)

Vajon miért nem tud Petri válaszolni? S tényleg, mit keres a vallásilag amuzikális Petrinél Isten? Mielőtt még valaki félreértene: Tudom, hogy ezek nem istenes versek à la Ady vagy József Attila (akiknek nagy, s ha jól sejtem tragikus élménye a világgép ellebetetlenülése; talán azért is voltak ők a mi generációnk számára olyannyira fontosak, mert mi újból átéltük ezt a tragédiát — megeshet, kívülről nézvést ez már komédiának tetszett), a versekből is világos, hogy Petri nem hisz, s nem is akar hinni. S Isten mégis nem jelentéktelen szerepet játszik nála. Nézzük: „(…Édes Istenem! /Róla még lesz szó. Szögletes zárójelben / — ami nincs a gépeden.)” // „Igazad van. Nem tudom. Csak azt hittem... / Hogy? Ja, hogy mit? Nem tudom. Csak téblábolok itten. / (félre:) Ez vagyok, ez a típródó, lúdtalpas tébláb, / gondolni is rossz rá, hogy Isten épp lát, / saját képmását, másképét. Habár? Gondolta volna meg! / Már akkor sem volt egy 'mai gyerek', / mielőtt ész nélkül teremtetett. / Csak rajta! Nézzen bele a tükörbe. / — Szimmetria-elv! — az egyenes-görbe / fakerék forog — ő csinálta körbe: / forgunk Gondviselés-kerék-betörve; / Szentlelke rajta, viselje a Gondot. / És innentől már egyszerű, amit mon-dok: // Háljunk egymásbajárni, mint a lélek.” (Az vagy nekem) „Hogy miért? Ne kérdezd. / Tudja a ... / Mindenható. / Tudja az Isten. Tudja, tudja, naná! / Ő már csak ilyen fúrt agyú öreg, / a bal fülét a nyaka mögött hátranyúlva / jobb kézzel vakarja meg.” (Helyett) Mit keres hát itt az Isten? Petri nem tudja. Vagy? Vagy talán válasza nagyonis adekvát volt, ha látszatra nem is a kérdésre válaszolt. Petri talán máig is a bokorban ül, s provokálja Istent. „De most aztán mondok valami nagyon gorombát: tán csak belém csap egyszer már a ménkü.” A dolog azonban mégsem tűnik ilyen egyszerűnek. Biztos, hogy jelen van ez az attitűd is. De talán más is szerepet játszik. Az idézett két versben ott jelenik meg Isten, ahol a „nem tudom”, „nem tudhatom”, „érthetetlen, miért ilyen” jön elő, s ahol nemcsak a világgépiség komolyan vett vallásos egyedének, hanem a világgép-korszak ironikus raciona-

listájának is jól jön Isten, mert betömi tudásának lyukait. Petrinél is ezt teszi, de olyan groteszk formában, hogy végezetülis neveltségessé teszi a világgépet, neveltségessé tesz minden világgépet. „Mit csináljak, mindig egy kicsit neveltségessé látom a világot és benne magamat.” Az Isten-versekre azután olyan versek rímelenek rá, amelyekből nyilvánvaló, hogy Petri számára nincsen transzcendencia (a végesség verseinek nevezném őket), de a megismerés így támadt lyukait nem akarja, nem tudja betömní. Az egyenes-görbe fakereket forgató, ész nélküli teremtető, a bal fülét a nyaka mögött hátranyúlva jobb kézzel megvakaró Isten még egy ironia mögötti hátsógondolat formájában sem vehető komolyan Istenként (legalábbis nem a világgép isteneként).

Nos, a végesség versei. Mindenek előtt az Eszmék és tánclemezek (tán ezt szeretem a legjobban, de idézni kéne az egészet, az meg nem megy), Veszekedés után: „Mindez olyan keveset számít, / ha azt vesszük, hogy meghalsz, meghalok. / Majd elleszünk odáig / valahogy.” Epitáfium: „Ha másik élet...”, motyogja az éji / zajokra érzékenyített éberalvógép. / Nincs másik élet. Vesztetni tudni kell. / (Szerencsére keveset, inflálódunk.)” A delphoi jós hamiscsödöt jelent: „// Amit írtam: / körülírásai a semminek. // A semmi szó használatáról / sokáig megtartóztattam magam: / 'semmi ágán', 'nichtendes Nichts' után? // Próbáltam (azt hittem) / mondani (mondok) valamit. / Hogy miről? Hát, tudjátok, erről a ... // És semmi. Mindig semmi.”

15. Kisbali Lászlónak adott interjújában Petri hosszasan beszél arról, hogy egy rotterdami költőtalálkozón összejött különböző afrikai meg más költőkkel, ami nagyon nagy élményt jelentett a számára. „... amíg politikai nyelven nagyonis szót értettünk egymással, a másik nagy élményem az volt, hogy a nemzeti vagy törzsi kultúrák igazi találkozása szinte reménytelen. ... A találkozó határozottan igazolta számomra Eliotnak azt az állítását, hogy a költészet lényegileg fordíthatatlan, s ezért a költészet alapvető társadalmi funkciója alapján a nemzeti mivolt kifejezése és fenntartása. ... vajon nem illúzió-e a kultúrák találkozásának és összekapcsolódásának lehetősége”? Német kötetét forgatván arra a meggyőződésre jutott, hogy „én másoknak nem írhatok, csak magyaroknak.” A Bálint Évának adott interjújában megismétli ezeket a gondolatokat, szentimentális humanizmusnak, antropológiai optimizmusnak tekintve a kultúrák átjárhatóságának hitét. (Ami természetesen szintén az egységes racionális „világképből” fakad — teszem én hozzá. Különböen nagyon szép könyvet olvastam a kultúrák összeegyeztetetheletlenségéről: Gergely Ágnes, Közép-Európa ígéret volt, Budapest, 1994.) „A kultúra megértése életformafüggő.” Azért tartom fontosnak kiemelni ezt a mozzanatot, mert Petri hite szerint az ő helyhez, környezethez kötődő beállítottsága tette számára lehetetlenné az ún. kultúrpeszimizmust, ami — teszem hozzá megint mániákusan, de ezen nem tudok segíteni, ha egyszer már ez a (láb)jegyzet annak a mániámnak a manifesztációja, hogy Petri a világgépről való lemondás költője — a modern világgép máig is egyik legdivatosabb formája. „Én ... az 'ismeretlen kelet-európai' szemével figyelem a világot, illetve azt a részét, amit módom van figyelni, s ezért nem érdekel különösebben az egyetemes kultúrkritika. Költőileg éppenséggel az hasznosítható, ami makacsul helyi, ami nem oldható fel az egyetemes kultúrpeszimizmus kozmikus feketetelevesében.” A világgép nem megy sehouá. Itt ilyen, ott

meg olyan. Amiből nem következik, hogy mindenütt muszáj olyannak elfogadni, amilyen.

16. A szerelmi költészet nehézségeiről — még a Magyarázatok ...-ból: „Miért nem lehettem régi költő? / Nem volna kérdés, hogy szeretlek-e. // ... földolgom a mérnöki munka volna: // Szerelmünk program, nem probléma volna.” Hát igen: a valóság mint program és a valóság mint probléma — lehet-e plasztikusabban kifejezni, amit mániákusan hajtogatok? Előbb már idéztem: „Mit csináljak, mindig egy kicsit nevetségesnek látom a világot és benne magamat.” S így folytatja: „... és ez megint nem program, hanem beállítottság.”

17. Két Kádár verse, az Azt hiszik-beli Élektra és a Sár-beli Nem megyünk ötről a hatra ragyogó példái ennek. „Azt hiszik, a politika fortélyai / foglalkoztatnak... // ... A feltalakodó undor okán / álmod és kenyere a bosszulás. / S ez az undor nagyobb az isteneknél.” (Élektra — kiemelés: V.M.) „A bugrisra picinyég térjünk vissza: // Tömeggyilkos volt. Jóvöltából élek. / (A történelemtanár is, a középiskolai.) // De tényleg, visszatérve a bugrisra: / nem mondhatom azt, hogy 'egy gyáva szar volt', / azt pláne nem, hogy / 'ült volna annyi évet börtönben, mint én', / mert hogy én egy minutát sem... // Tehát a bugris? Mondjuk: senki volt? / De akkor kik voltunk mi? / Esetleg mondjuk: 'Ő történt velünk?' / Hová kell tenni a kérdőjelet?”

18. A propos „kell”. Gyurikám: Hommage à Wittgenstein, a filozófus sajnos nem olyan pofátlan. Szó sincs tiltó parancsról. „...muss”, aszongya, nem „soll”, Te is idézed. Szóval csupán tautológia. Valahogy úgy, ahogy „Egy igazi hallgatás az nem olyan, ami mögött / valami van. / Az én hallgatásom mögött - - - Hát kérlek, / ott hallgatás van.” Ezt csak azért mondom, mert már az is tradíció, hogy megszólítom a meg(láb)jegyzetelt szerzőt, meg hát idézni akartam egy részletet az „Interjúrészlet”-ből. A legszívesebben ugyanis ideidézném az egész Sárt (Sarat?).

19. Heidegger, id. b. 1-2. o.

20. „Amióta hit sincs, nincs többé időnk a tanú eljövetelére várni, magunkat neveztük ki azzá, és szüntelenül történelmet írunk; igyekszünk tudomásul venni azt a felfoghatatlan tény, hogy itt vagyunk, ahol többet nem leszünk. Ezért dokumentálunk, és raktározzuk spirituszban maradványainkat: mentjük a menthetőt. Hírül adjuk az itt feltűnőt, ahogy megtörtént a maga megalapozatlanságában, és nem reménykedünk. Csak az érvénytelenséget érvényesítjük a darvak (az Ibükoszéről van szó. — V. M.) hiányától csupasz égbolt alatt. Így válunk mindjobban és végérvényesen halandókká.” Pongrácz Tibor, „Darvak Korintbosz fölött” in: Harmadkor antológia 1989, 124. o. Petri, már idéztem: „...feladtam a magyarázat adására való igényemet, így bizonyos értelemben maradt az élet pillanatainak a rögzítése, és nem tartottam igényt arra, hogy belehelyezzem valami nagy keretbe, világképbe.” Lásd az emlegetett „végesség verseit”.

21. Schwingungsraum, ez is Heidegger kifejezése.

22. Ez most kivételesen nem Heidegger. Bár ő is szokott volt mondani ilyeneket. Ez Petri.